

nos allá donde estos se hallasen; incluso se cuenta también la rara conversión del rey de los iberos (Georgia) con el que Constantino habría entrado en contacto. Pese a que se hable de dificultades por los cristianos en Persia, y en el caso particular de Simón, obispo de Seleucia y Ctesifonte, por negarse a realizar la προσκύνησις ante el rey y el sol, no se documentan todavía persecuciones. Se repasa la realidad diplomática en el Imperio romano, muy diferente a la versión que refleja las preocupaciones teológicas de Eusebio de Cesarea.

Ignasi Garcés
Universitat de Barcelona
garcés@ub.edu

Bibliografía citada

- ALFÖLDY, A. (1948). *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*. Oxford.
- ARNHEIM, M. T. W. (1972). *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*. Oxford.
- BURCKHARDT, J. (1853). *Die Zeit Constantins des Grossen*. Basilea.
- CHASTAGNOL, A. (1960). *La préfecture urbaine à Rome sous le Bas-Empire*. París.
- DE BONFILS, G. (1995). *Gli schiavi delgi ebrei nella legislazione del IV secolo, Storia di un divieto*. Bari.
- DEPALMA DIGESER, E. (1994). Lactantius and Constantine's Letter to Arles: Dating the *Divine Institutes*. *Journal of Early Christian Studies*, 2: 33-52.
- ELLIOT, T. G. (1996). *The Cristianity of Constantine the Great*. Scranton.
- FARINA, R. (1966). *L'Impero e l'imperatore cristiano in Eusebio de Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*. Zúrich.
- FRASCHETTI, A. (1986). Costantino e l'abbandono del Campidoglio. En: A. GIARDINA (ed.). *Società romana II*. Roma – Bari: 59-98 y 412-438.
- GIBBON, E. E. (1776-1788). *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Londres [Historia de la decadencia y caída del Imperio romano. Madrid, 2006].
- LAWLOR, H. J. (1912). Eusebiana. *Essays on the Ecclesiastical History of Eusebius, Bishop of Caesarea*. Oxford.
- LOUTH, A. (1990). The Date of Eusebius' *Historia ecclesiastica*. *Journal of Theological Studies*, 41: 111-123.
- MARTIN, A. (1974). Athanase et les méliens (325-335). En: C. KANNENGISSER (ed.), *Politique et théologie chez Athanase d'Alexandrie*. París: 31-61.
- MAZZARINO, S. (1980). *L'Impero romano, III*. Roma – Bari [Primera edición: 1956].
- OLESTI, O. (2009). Transformaciones en el paisaje del Alto al Bajo Imperio: Rufinus Octavianus y el Noreste Hispánico a principios del s. IV d.C. En: B. ANTELA-BERNARDEZ, T. ÑACO del HOYO (eds.). *Transforming Historical Landscapes in the Ancient Empires*. BAR International Series, 1.986. Oxford: 213-224.
- OPITZ, H. G. (1934-1935). *Athanasius Werke, III/I, [Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites 318-328]*, 1-2. Berlín – Leipzig.
- PASCHOD, F. (1971). Zosime 2, 29 et la version païenne de la conversion de Constantin. *Historia*, 20: 334-353.
- PETERSON, E. (1983). *Il monoteismo come problema político*. Brescia [Primera edición alemana: 1935].
- PIGANIOL, A. (1947). *L'Empire Chrétien (325-395)*. París.
- SEEK, O. (1883). *Q. Aurelii Symachi quae supersunt*. Berlín (MGH aa 6/1).
- STAATS, R. (2008). Kaiser Konstantin der Grosse und der Apostel Paulus. *Vigiliae Christianae*, 62: 334-370.
- WEISS, P. B. (1993). Die Vision Constantins. En: J. BLEICKEN (ed.). *Colloquium aus Anlass des 80. Geburtstages von Alfred Heuss* (Frankfurter althistorische Studien, 13). Kallmünz: 143-169.
- WICKHAM, C. (2005). *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400-800*. Oxford – Nueva York.
- WIEDERMANN, T. E. J. (1992). *Emperors and Gladiators*. Londres – Nueva York.
- Ayán Vila, X. (2015). *Altamira vista por los españoles*. JAS Arqueología Editorial, Madrid. 301 páginas. ISBN: 978-84-944368-2-6 (paper) i 978-84-944368-3-3 (pdf).

El cielo siempre ha sido un buen lugar hacia el que mirar y con el que soñar, lo mismo que el techo

de policromos de Altamira. Esos bisontes están hechos con el pigmento con el que se dibujan los sueños. Por eso nos importan. Porque son humanos. Porque nos hablan de nosotros mismos. (X. Ayán)

Ens submergem en un llibre ben escrit, intel·ligent, estimulant, provocador, una visió conscientment esbiaixada i amb una apreciable dosi de demagògia, exigida pel paper de *tribunus plebis* que s'arroga l'autor, defensor d'un públic anònim —que, això sí, amb seguretat, no el llegirà— i de l'arqueologia de l'empoderament i flagell del dirigisme cultural, il·lustrat o no. El llibre ens fa tornar a una situació coneguda: per a dir quelcom interessant, s'ha de parlar contra alguna cosa, afirmació que vaig sentir per primer cop, ja fa molts anys, a Agustín García Calvo, que cultivava el gènere amb excel·lència. I això, Xurxo Ayán també ho aconsegueix. No ens hem avorrit pas: l'interès del document estudiat, el llibre de visites d'Altamira, el debat obert sobre l'obertura o no de la cova o el desacord amb la tesi de fons defensada per l'autor, ens han mantingut motivats des de la primera a la darrera plana. Els lectors interessats poden consultar també altres ressenyes, sorgides quasi totes en l'entorn del projecte del qual forma part l'autor i signades per Beatriz Comendador (Universidad de Vigo), Carlos Tejerizo (Euskal Herriko Unibertsitatea), Ana Ruiz-Blanch (Incipit-CSIC) i Antonio Vizcaíno (Universitat de València).¹ La “proximitat” de les ressenyes és un tema a reflexionar. Avui no toca, però resulta evident que es tracta d'un gènere heterogeni que pot convertir-se en material promocional o en l'oportunitat per reflexionar críticament amb l'autor i l'obra. Nosaltres hem optat pel segon camí, la qual cosa no treu que recomanem encaridament la lectura.²

¿Com socialitzar Altamira, un bé a gaudir, i, alhora, un bé a protegir, conservar i transmetre com a herència de la humanitat a futures generacions? Aquesta és la qüestió de fons, el context en el qual neix el treball, i l'anàlisi de la recepció d'Altamira pel públic visitant a través del llibre de visites, la informació estudiada per Xurxo Ayán. En la coberta, l'acudit d'en Joaquim Aubert *Kim*, caricaturista de la revista satírica *El Jueves*, ja ens avisa: una persona gran li diu a un nen: “Con Franco se podían ver las auténticas...” Ben clarament, des de l'inici, perquè aquest és el tema, o millor, la perspectiva des de la qual s'analitza el tema, el suposat divorci entre el públic i la gestió patrimonial. En els primers capítols, l'autor advertirà sobre els seus objectius, el que vol i el que no vol fer. El plantejament és contundent. A

partir dels anys setanta i les denúncies del deteriorament i, especialment, a partir de 1985 i la declaració com a Patrimoni de la Humanitat, els especialistes s'apoderen des de dalt del procés de patrimonialització d'Altamira. Les seves decisions van a missa i el poble ras, considerat culpable del deteriorament de la cova, s'ha de resignar a un paper passiu, el de mer receptor de l'oferta cultural. A partir de 2003 es posa a disposició del públic el llibre de visites i el que antigament era camp de cultiu dels poderosos es converteix en eina d'expressió de la ciutadania. En aquest sentit, Xurxo Ayán magnifica el llibre de visites, el transcendentalitza: “sin censuras ni cortapisas permitió acabar con el carácter marginal y subalterno de aquellas personas que se acercaban a Altamira. Ya no se trata ahora de captar al vuelo las emociones. Aquellos que se limitaban a ser márgenes en la historia escrita de Altamira, simples notas a pie de página, ahora se erigen en protagonistas, son copartícipes en la elaboración de un relato” (pàg. 11). “El libro de visitas es nuestro, de una ciudadanía que es propietaria del patrimonio cultural del Estado español, de una ciudadanía que ya no se resigna a ser un mero convidado de piedra en las políticas culturales” (pàg. 11).

El treball d'Ayán és un dels resultats del projecte “*El valor social de Altamira*” encarregat el 2013 pel *Ministerio de Cultura* (sic) a l'*Instituto de Ciencias del Patrimonio* (Incipit, CSIC) i veu el llibre de visites com a resultat del període estudiat, com a producte d'uns anys que han vist canvis fonamentals en els models de mobilització social, d'apropiació del passat i de construcció de memòria. La qüestió serà esbrinar on han influït més els nous aires, si en l'opinió dels signants del llibre de visites o en la mirada de l'autor, a la vegada recopilador i intèrpret. El que no ofereix dubtes, però, és que se'ns ofereix una aventura investigadora, interessant i original: “excavar papers”, 130 llibres, 13.000 pàgines entre el 4 de maig de 2003 i el 30 d'abril de 2014. El nombre de testimonis que desfilen pel llibre deu superar el miler, la xifra és impressionant, però, tot i això, cal relativitzar-la. Són milers —no sabem quantes— les opinions recollides al llibre; en el moment d'escriure aquestes línies, Tripadvisor recull 452 opinions; cal tenir present que el museu rep unes 250.000 persones a l'any i que durant el període estudiat el nombre de visitants supera els tres milions. Per altra banda, és obvi que només la gent especialment motivada, en un o altre sentit, s'acosta al llibre i deixa el seu testimoni.

L'autor ha estudiat una font documental inèdita, un “egodocument”, la petjada personal dels visitants...; un document semblant —ho diu Ayán— a la correspondència de guerra i els grafitis dels soldats, de les latrines pompeianes o els excusats actuals. Política, poesia, sexe, ocurrencies de tota mena i calibre, han desfilat per les parets, des dels murs del maig francès del 68 fins a les portes dels lavabos, convertides en llocs de creació, contracultura, denúncia, desfogament, reivindicació o insult. La ubicació del llibre —un museu, una cova prehistòrica— selecciona individus entre el públic visitant i, presumiblement, condiciona l'actitud de la persona que escriu el missatge, però no

1. Beatriz Comendador, *Gallaecia* 34, 2015, 293-296. <<http://www.usc.es/revistas/index.php/gallaecia/article/viewFile/3308/3775>>. Carlos Tejerizo, *Nailos* 3, 2016, 323-328. <nailos.org/nailos-3-2016/>. Ana Ruiz-Blanch, *Revista PH* 90, octubre 2016, 270-271. <<http://www.iaph.es/revistaph/index.php/revistaph/article/viewFile/3837/3827>>. Antonio Vizcaíno, Polifonías en la cueva, *La Linde* 6, 2016, revista digital. <<http://www.lalinde-arqueologia.com/index.php/crea-articulo/103-edicion-numero-5/hay-que-conocer-6/216-xurxo>>.

2. Fa anys la revista va dedicar al tema la secció Debat, “La recensió com a element de reflexió crítica i d'avaluació”, amb aportacions de Gonzalo Ruiz Zapatero, Ricardo Olmos, Leonardo García Sanjuán i Josep Maria Fullola (*Revista d'Arqueologia de Ponent* 7, 1997, 273-286).

creiem que, com a font històrica primària i document socioantropològic, sigui en essència diferent: dibuixos, caricatures, barrabassades o frases antològiques... Els comentaris i reflexions recollides, sovint, no deixen de ser, com reconeix l'autor, semblants als *best-sellers* d'errades i disbarats als exàmens. Però te raó quan afirma que els llibres de visita són, també, reflex de la tremenda inventiva, la dolenteria, l'exuberant imaginació popular. Com els bisons, ens diu, els llibres ens parlen de nosaltres, de la nostra societat en molt diversos aspectes (deteriorament de l'ortografia i la cal·ligrafia, l'impacte de les noves formes tecnològiques de comunicar-se i d'escriure, de l'imaginari identitari, les diferents memòries construïdes per successives generacions); són un monument a la lliure opinió i a la subjectivitat, condició que reconeix en el mateix assaig, que no pretén ser, en cap cas, un estudi científic ni objectiu. He de reconèixer que, llegit el llibre, ha canviat la meua mirada sobre els textos, inicialment escèptica.

El llibre de visites d'Altamira s'entén com una font de coneixement que fa possible recuperar veus silenciades pel relat hegemònic i es converteix en una eina per a reivindicar una arqueologia des de baix. Ahora, se'ns adverteix: "Por supuesto, no vamos a entrar a enjuiciar si las quejas del visitantes son pertinentes o no, si la neocueva transmite o no, si el enfoque museístico es el adecuado o no. Solo intentaremos, desde la arqueología pública que practicamos y, si se quiere, desde la historia de la ciencia, dibujar un cuadro lo más próximo posible sobre el imaginario colectivo reproducido en los libros, remarcando siempre la relación existente entre ideología, política, sociedad, arqueología y patrimonio. En gran medida, reivindicamos para Altamira una arqueología desde abajo" (pàg. 13). La intenció, ens diu l'autor, és veure Altamira com a espai multidimensional i multivocal, que genera moltes i diferents lectures.

El discurs es fonamenta en la selecció —cercant les idees-força— de citacions textuais d'opinions i dibuixos deixats pel públic visitant, respectant l'anonimat i recollint, sempre que és possible, dia, mes i any. I, al final, a manera d'apèndix, *Bonus Tracks*, se'n reproduïxen quasi 800 més que es consideren significatives. Després del prólogo, *Vacaciones Santillana*, introducció, *Este libro es mío*, el llibre s'estructura en 6 blocs que denomina respectivament *Cultura espiritual*, *sentimental*, *arqueològica*, *museística* i *política de Altamira*, i cadascun d'ells analitza els corresponents testimonis, agrupats en diferents capítols breus, en total 19, amb encapçalaments que no orienten gaire sobre els continguts i que, inevitablement, se solapen. A un setè i darrer bloc, *Del nunca más a la crisis económica*, amb 5 capítols, segueixen *Valoración final*, *Coda*, *Agradecimientos*, *Referencias* i la recopilació abans esmentada.

En el capítol *Cultura espiritual de Altamira*, l'autor sembla lamentar que no s'hagi produït l'apropiació esotèrica i es desaprofiti l'enorme potencial empàtic, místic, mític i tel·lúric de la cova, a causa de l'estrict control que l'Estat exerceix sobre el monument des de començament del segle xx, però, sense desanimar-se, es dedicarà més endavant a buscar elements de la cosmovisió que genera la visita en la filosofia

popular. El següent, *La sombra de Darwin es alargada: creación versus evolución*, comença amb la divertida anècdota —certa o no— de l'arquebisbe de Burgos, durant la visita inaugural al Museo de la Evolución Humana, que en arribar a la recreació del *Beagle* exclamà emocionat: "¡Qué bien os ha quedado el Arca de Noé!" (21); el capítol es dedica al context i reaccions suscidades pel descobriment: la defensa per part de l'Església catòlica espanyola del creacionisme des del tradicionalisme ultramuntà, la tardana recepció de l'evolucionisme a les universitats, l'exacerbació de la pugna entre fe i raó provocada per les pintures, la incomprensió i rebuig de l'autenticitat per part del saber erudit i acadèmic i de la comunitat científica internacional, encapçalada per Émile Cartailhac. Una història coneguda, però en la qual continua resultant curiós, per no dir sorprenent, el protagonisme que tindran en la investigació prehistòrica sacerdots estrangers (Breuil, Obermaier, Teilhard de Chardin) o espanyols (Carballo, González Echegaray, Fernández-Tresguerres i els "tres tristos troglodites": Aranzadi, Eguren i Barandiarán). Com diu Ayán, podem entendre que cercaven a la terra l'origen de l'espiritualitat d'aquelles criatures de Déu que eren els éssers humans i que com el castellonenc Juan Vilanova i Piera intentaven conciliar creences i nous descobriments. L'Església no ho va veure així i el cas del darrer citat, Barandiarán, és paradigmàtic: en les seves pròpies paraules, va ser "censurat, menyspreat i perseguit". De fet l'Església, que no va moderar posicions fins al Concili Vaticà II, entrà després en un procés regressiu i no ha renunciat mai al dogma del creacionisme. El públic dispara en totes direccions, hi ha a qui la visita el reafirma en les seves conviccions i el fa renegar de l'antecessor simi i reclamar la Bíblia i també hi ha qui es declara sorprès que encara hi hagi persones que creguin en Adam i Eva.

La caverna de Platón: metafísica popular. Altamira porta a molts visitants a dialogar amb si mateixos i genera sentiments i reflexions. Una de les més compartides és el reconeixement de la insignificança de l'existència humana en l'evolució i l'esdevenir del cosmos; triomfa Picasso: "Des d'Altamira, tot és decadència" i alguns llegeixen en termes involutius el camí seguit fins la barbàrie actual. Una al·legoria emprada per molts visitants per explicar sensacions és la del *Viatge en el temps*, òbviament induïda pel cinema, la divulgació arqueològica, el *Living History* i els mateixos guies. Cal deduir de les manifestacions, que s'aconsegueix una relació empàtica, malgrat l'obstacle de la manca d'autenticitat de la neocova, que porta a l'autoreconeixement de la condició humana dels artistes d'Altamira i de l'expressió artística com a qualitat humana; i, encara més, a la identificació amb els homes i les dones paleolítiques, que són vistos com a avantpassats, besavis, avis, pares o cosins. "Al fin he visitado la casa de mis padres" deixarà escrit una persona. Aquesta connexió i l'experiència viscuda, en alguns casos, arriba a convertir-se en poemes de vers lliure sobre la identitat, la mortalitat o la petjada del temps i que fan anar metàfores d'arrel arqueològica i freudiana com els records amagats sota terra, versos que es recullen a *Poesía cavernícola post-novísima*.

A Totem y tabú: los bisontes son buenos para pensar, l'animal emblemàtic, protagonista en l'imaginari

infantil i del públic adult, es converteix en ocasió per reflexionar sobre la relació entre l'ésser humà i el medi ambient. Molts visitants es defineixen com a ecologistes militants i la imatge —certament idealitzada— dels caçadors-recol·lectors perfectament adaptats a un entorn natural que no sobreexploten, es converteix en el mirall d'equilibri ecològic en el qual hauria de mirar-se la societat actual. “Ha sido impresionante descubrir como «vivíamos» antes (...) ellos lo hacían para sobrevivir, y nosotros no sobreviviremos mucho si seguimos así” (pàg. 49). Altamira i el bisó s'han convertit en icona identitària i en marca turística. Molts visitants s'acosten al zoo-parc de Cabárceno, a pocs quilòmetres de la capital càntabra, un dels diferents llocs de reproducció en semilibertat del bisó europeu (*Bison bonasus*) —com de l'ós bru, l'ur, el cavall Przewalski o el tarpan—, que en aquests moments s'estenen per Cantàbria, Astúries, Castella i Lleó, València i Catalunya. L'element comú en el discurs de tots aquests projectes sol ser la conservació de l'espècie en perill, la neteja del bosc —un bisó menja 4.000 quilos de sotabosc a l'any— i l'ecoturisme com a potenciador de l'economia local, però són molt diferents entre si, des de *Paleolítico Vivo* (Selguero de Juarros) vinculat a Atapuerca i a cavall entre la divulgació, la conservació i l'arqueologia experimental, que ofereix turisme cultural i paleontològic, natura, safaris familiars i campaments per viure el paleolític, fins l'esmentat zoo-parc o l'inaugurat fa poc a la finca del Jou (Guardiola de Berguedà, Barcelona) limitat a l'oferta ecoturística.

La vida social de una cueva: biografías anónimas de Altamira reflecteix una altra de les actituds i percepcions que la cova suscita entre el públic, resultat en bona part de la seva presència en els programes educatius. La cova no es limita a deixar-se contemplar i interactua amb els visitants com a lloc de memòria; aquests li atribueixen significats i la incorporen en la seva pròpia biografia com a forma d'autoafirmació existencial. Així es fa referència a visites d'infància, al fet de tornar passats els anys, al fill encara no nascut que es porta al ventre i trien Altamira com un lloc per commemorar aniversaris o, fins i tot, per declarar-se, etc. Conscientment o inconscientment, però com a sentiment viscut, es transmet el llegat cultural i els pares que la visitaren de nens hi porten els seus fills, revivint records i emocions.

Sorprèn que la inevitable visita massificada no ho arrasi tot... Però els testimonis que es deixen escrits no ofereixen dubtes: l'emotivitat envolta la visita. Si hem de jutjar per l'opinió de molts, Altamira —museu i neocova— incita al recolliment i la introspecció i sembla mentida que el visitant se senti sol i aflorin els sentiments. Hi ha complicitat, de ben segur, el visitant troba allò que vol trobar, però el cas és que declara emocionar-se i l'arqueologia de la memòria es converteix en arqueologia emocional. Sense saber-ho, segurament, el visitant fa seva la metàfora freudiana (Sigmund Freud, *Konstruktionen in der Analyse*, 1937) recuperada per Andrea Carandini i, com l'arqueòleg, excava en els seus sentiments i, encara més, intenta imaginar els sentiments dels pintors o pintores paleolítics. Aquesta percepció conviu, això sí, amb l'escepticisme, l'apatia i, directament, el rebuig que provoca la rèplica, en

ocasions irritada frustració de persones que van tenir l'oportunitat de contemplar la cova real (cf. infra). De tot això tracta *Cultura sentimental de Altamira* i, més endavant, *Altamira Love Story*, més centrat en la relació entre patrimoni i sentiments afectius, llocs històrics, romàntics, bucòlics, màgics que es converteixen en escenaris de declaracions, casaments, lluna de mel.

El darrer apartat enllaça amb *Altamira revisitada*, de la mateixa manera que aquest ho farà, més endavant, amb *La insoportable levedad de la neo-cueva*. Els jaciments arqueològics pateixen la síndrome del “ja l'he vist”, la gent no hi torna, i intenten combatre'l amb la divulgació de la recerca activa i la renovació de l'oferta paral·lela d'activitats lúdiques i de difusió; el diagnòstic, però, és greu en temps del patrimoni-espectacle i quan es valoren més les xifres de visitants i el grau de satisfacció que el rigor científic. Altamira no pateix la síndrome. Incrustada en el nostre ADN cultural des de la infància i l'educació escolar (*La lengua de las mariposas* (*¿o de los bisontes?*)); idealitzada en el record dels privilegiats que varen poder veure les pintures “autèntiques”, la gent torna a la cova, sí, a retrobar-se amb si mateixa. I Altamira revisitada, ens diu Ayán, la neocova inclosa, és valorada positivament i la gent entén i accepta el tancament temporal per garantir la protecció i conservació.

Dins del que l'autor denomina “vida social de la cova” es podria haver inclòs també *Vacaciones i vocaciones*. Altamira, no podia ser d'altra manera, és un lloc de peregrinatge per als amants declarats de l'arqueologia, professionals o dilectants, però també és lloc d'origen, germinal, on la intensitat de les emocions desperta vocacions. Ayán parla de l'esclat de l'espurna i es passa de rosca en negar a l'arqueologia tradicional i les seves pretensions científiques el *factor passió*, pel que sembla exclusiu de l'arqueologia emocional post-moderna, malgrat reconèixer que va ser la lectura de Martín Almagro i Manolo Bendala el desencadenant de la seva vocació. La febrada arqueològica reproduceix la típica confusió entre arqueologia i paleontologia entre les visites i reflecteix un canvi important en la percepció de la primera, que ja no s'associa de forma simple al món de “lletres” i es relaciona amb la tecnologia i altres disciplines, gràcies al discurs museogràfic i la proposta didàctica del museu.

El bloc *Cultura arqueològica de Altamira* agrupa tres capítols, un dedicat als grafitis i dos més substancials, *A pesar de ser prehistóricos: La pervivencia del hombre de Altamira* i *The Atapuerca Connection: el hombre de Altamira versus Miguelón*. En el primer, s'analitza la pervivència de la imatge del salvatge primitiu des del segle XIX a través del nacionalcatolicisme franquista fins als nostres dies. L'ésser pelut, baix, encorbat amb el garrot a la mà, que viu en condicions extremes, el fred i l'amenaça permanent de les feres, però que és capaç d'assolir els cims de l'art, genera entre els visitants una empatia paternalista, que sovint deriva en visions idealitzades i en un essencialisme primitivista, alimentat pels manuals escolars i la percepció social (*Pedro Picapedra, Altamiro de la Cueva*), que només en part corregeix el discurs de la neocova, els tallers i l'exposició. En el segon, se'ns ofereix una mena de comparativa entre els fenòmens d'Altamira i Atapuerca que resulta decebedora. El boom

del jaciment burgalès els anys noranta va convertir la investigació espanyola en un referent internacional a l'hora de parlar de restes fòssils d'homínids i arrossegà a Altamira que inaugurarà el seu museu el 2001; ambdues semblen complementar-se, però el megaprojecte mediàtic d'Atapuerca i la inauguració del Museo de la Evolución Humana, Burgos 2010, els acaben convertint en competidors. Ayán confronta la transparència, l'autenticitat, la creativitat, la capacitat per rendibilitzar-ho absolutament tot i fer arribar arreu el missatge, d'Atapuerca amb Altamira, una cova tancada i una rèplica, això sí amb el seu prestigi internacional, el seu valor icònic incòlumes, amb el potencial d'allò ocult i amagat, sense explotar i el món de les sensacions autèntiques només a l'abast dels VIP. Aquí s'acaba una comparació, que no té més intenció que alimentar la reivindicació subjacent al llarg de tot el llibre: "escolteu el poble, obriu la cova". Al nostre entendre, la conclusió no és aquesta. Atapuerca és un cas únic: una recerca d'excel·lència i una comunicació encara millor (deu ser impossible trobar en un mateix equip dos comunicadors de l'alçada de Carbonell i Arsuaga), un camí cap a l'èxit competitiu, peti qui peti, fins i tot amb morts a la cuneta. I amb un tret encara més excepcional per valorar la glòria mediàtica assolida: no hi ha monument, no hi ha troballes espectaculars, ni l'emplaçament i l'entorn són d'una bellesa excepcional, i el tall de la Gran Trinxera mostra una estratificació intel·ligible. A Atapuerca l'èxit rau en la potència del discurs i en la capacitat per generar una comunicació viral, la capacitat per convertir uns ossos de crani en la història de *Miguelón*, d'exhibir un bifaç a Nova York transformat en *Excalibur*. No necessiten el sostre amb els policroms per fer el cim...

Cultura museística de Altamira, en realitat, cultura museística de la gent que visita i escriu en el llibre, presenta en tres apartats àmbits del que pot considerar-se crítica museística popular: la reivindicació d'un tractament de gènere, *Prehistoria y género: la invisibilidad de la mujer*; les diferents valoracions de la neocova, *La insoportable levedad de la neo-cueva*, i la defensa d'una gestió del patrimoni més inclusiva, participativa i democràtica, *Para una arqueología inclusiva*. En el primer, les signants, sempre dones, es pregunten per l'autoria de les pintures i denuncien la marginació de la dona, en un discurs androcèntric tot i tractar-se d'un museu inaugurat el 2001. En el segon es rastregen les opinions sobre la neocova. Es pot dir que hi ha una actitud comprensiva amb les mesures de protecció, s'entén que són un llegat a transmetre i s'accepta el tancament temporal per garantir la preservació i algunes persones reivindiquen directament un accés limitat als tècnics. Un altre grup de visitants reclama la cova original amb l'argument "del iogurt en la nevera", "Per a què serveix conservar el que no es pot gaudir", "conservar allò que l'home no pot veure", "les coses boniques hi són per gaudir-les"... En aquest punt, a l'autor se li va la mà: considera que aquests testimonis posen en dubte la gestió proteccionista i patrimonialista d'Altamira i considera que aquests arguments no es poden rebatre si no és fent ús de citacions d'autoritat, com fan els creacionistes que signen al llibre; aquestes persones —segueix Ayán—,

que practiquen amb convicció el turisme cultural i tenen una notable cultura museística, utilitzen el llibre de visites per intentar millorar o canviar en el futur una proposta que consideren equivocada, inapropiada i injusta, mostra del mal ús polític del patrimoni i de la privatització per part d'uns pocs. Engany, estafa, decepció, mentida són els adjectius emprats, a més d'expressions, en ocasions grolleres, d'humor àcid que un altre grup de visitants deixa, frustrat i indignat, convertint el llibre de visites en un llibre de reclamacions. En la valoració de la neocova hi ha qüestions esmenables com la prohibició de fer fotografies que, tractant-se d'una rèplica, és percebuda com una mesura recaptatòria, que es relaciona amb els preus abusius de la botiga de *souvenirs* i la mercantilització d'Altamira. Altres queixes toquen el cor del model rèplica i són d'impossible o difícil solució: manca d'autenticitat, massificació i rapidesa obligada de la visita. El tercer apartat reivindica una arqueologia inclusiva després de repassar, al llarg de la història, les diferents formes de patrimonialització d'Altamira, des de l'apropiació aristocràtica del segle XIX i primer terç del XX (el llibre de visites VIP s'inicia l'any 1928 amb la signatura del rei Alfons XIII) fins al començament de la socialització real amb la Segona República, quan la cova passa a ser vista com a font de coneixement, patrimoni a conservar i recurs didàctic i turístic. Però a inici del segle XXI —se'ns diu— semblava que les coses no havien canviat molt. Es mantenia la distinció entre ciutadans il·lustres i comuns i un tauló instal·lat el 2006 llueïa la signatura dels primers, alhora que el llibre de visites recollia la indignació i burles dels segons; el 2010, la reialesa monegasca visitava Cantàbria i Puente Viesgo, però Altamira ja estava tancada i els temps no estaven per excepcions. Miguel Àngel Revilla, de qui ens ocuparem més endavant, es lamentava amargament de no poder invitar a veure Altamira a Felipe Calderón, ni Jacques Chirac, presidents de Mèxic i França, ni el mateix Barak Obama, president dels EUA!, quan "Lo importante es que el símbolo lo pueda ver alguien". Per a l'autor, la crisi, el descrèdit de la institució reial i de la classe política, el moviment social del 15-M i la mobilització de la ciutadania es reflecteixen en el llibre com un clam d'exigència per l'accés lliure i igualitari a la cultura, per l'apropiació col·lectiva del patrimoni com a bé públic, i contrari a un model aristocràtic i elitista de gestió patrimonial. Però empoderar no vol dir necessàriament obrir Altamira al públic, ni reбуig a un tancament justificat i compensat amb altres mesures, entre elles la rèplica. Més aviat, la gent valora la feina ben feta, el caràcter públic, i no equipara tancament i model de gestió aristocràtic; el que sí fa és denunciar tracte de favor als VIP.

I aquí és on, abans d'abandonar aquest bloc, voldríem aturar-nos en una qüestió clau, al meu entendre, tractada de manera insuficient: l'avaluació de la rèplica com a alternativa que fa possible compatibilitzar socialització i conservació. De les coves incloses a la llista de Patrimoni de la Humanitat, la meitat estan tancades. És cert que el tancament no és l'única resposta: règim de visites controlades (itineraris restringits, grups petits, màxim visites al dia, calendari d'obertura, sistemes de reserva) i comitès científics

de seguiment, per exemple Santimamiñe, Kortézubi. Òbviament, una ressenya, ja excessivament llarga, no és el lloc per entrar en detall i ens centrarem —com deia— en les rèpliques. Les opcions posades en pràctica són diverses: replicar la cova (Ekain, Zestoa), rèpliques parcials en centres d'interpretació combinades amb les visites (Tito Bustillo, Ribadesella), rèpliques parcials descontextualitzades (Covaciella, Cabrales; Peña de Candamo, San Román), rèpliques en un parc temàtic (Teverga). Els governs del País Basc, Cantàbria —Altamira depèn del Govern d'Espanya— i Astúries han optat per la rèplica: Ekain, Zestoa, 2008; Altamira, 2001; i Teverga, 2007. A França, després de l'experiència de Lascaux, semblant a la d'Altamira, va aparèixer la rèplica Lascaux II; i la cova de Chauvet (Ardèche), 39ena declaració com a Patrimoni de la Humanitat i que roman tancada des de la descoberta l'any 1994, marca la pauta del govern francès i la UNESCO: primer, protecció/conservació; després, socialització i explotació turística. La Caverne de Chauvet ha estat replicada (2015) a la Caverne du Pont-d'Arc, a 5 km —per preservar també l'entorn natural— això sí, amb una inversió de 45 milions d'euros. Però tampoc a França la rèplica és l'única solució i, mitjançant protocols de seguretat, visites limitades i controlades, reben visites Font de Gaume, Gargas, Niaux, Pech-Merle o Rouffignac.

Jo també he revisitat Altamira, jo també he sentit frustració i voldria tornar a veure les pintures originals. La meua primera visita com a estudiant, el curs 1967-1968, acompanyats pels professors Lluís Pericot i Joan Maluquer, va ser màgica, inoblidable i em marcà per sempre... El retorn a Altamira, museu i neocova, fa uns anys, ha estat decebedor, res a veure... Visitar una cova amb pintures rupestres és una experiència única, increïble, catàrtica, diria que l'experiència més "religiosa" que pot concebre una persona laica, però, perquè sigui així, exigeix no ser despullada de la màgia original, que avui es pot retrobar en silenci, obscuritat, humitat, fang, regalims i degoteig d'aigua de les estalactites i únicament la llum imprescindible per contemplar-les. El rigor mil·limètric de la pintura-còpia no és suficient, cal replicar la cova i acaronar les condicions de la visita per reproduir la relació empàtica i, sense ella no hi ha apropiació ni comprensió. No he visitat encara la neocova de Chauvet, però sí puc afirmar que, sota tones de formigó, a Ekain, és possible reviu la màgia. La neocova d'Altamira ha rebut des de la seva inauguració el 2001 uns quatre milions de visites; no són xifres que permetin parlar de fracàs ni molt menys i l'opinió del públic es reparteix entre la resignada acceptació i el rebuig. Gestionar la càrrega per aconseguir dignificar la visita no sembla fàcil i reobrir l'original va en detriment de la rèplica que resta devaluada.

Cultura política de Altamira i *Del Nunca Más a la crisis económica* són els dos darrers blocs que precedeixen la valoració final, subdividits en nou capítols que s'ocupen d'Altamira com a símbol del nacionalisme d'Estat i símbol icònic-visual del regionalisme càntabre (*Patriotismo científico: yo soy español, español, español, Identidad, patrimonio y autonomías: la arqueología como reclamo turístico*); com a recurs turístic, i com

a ciment del discurs identitari, instrument d'autoafirmació de la identitat regional i resposta a la necessitat d'una història i una arqueologia pròpies (*El sabor de la tierra: Cantabria infinita*); els visitants càntabres s'identifiquen orgullosos amb els seus avantpassats. També del reflex de la guerra, la catàstrofe ocasionada pel petrolier *Prestige* i el *Nunca Más*, convertit en un lema d'autoafirmació nacional pels joves gallecs a l'estil del Gora Euskadi o Catalunya Lliure; de la crisi econòmica (*La negra sombra, Un mundo en guerra*) i dels valors que projecta Altamira en relació amb el genocidi dels refugiats al *Mare Mortum*, els prejudicis racistes i eurocèntrics i la xenofòbia que barra el pas als emigrants que fugen de la fam (*Papeles mojados*). La mobilització ciutadana, la invasió d'Irak i el No a la Guerra apareixen en el llibre de visites com una oportunitat per reflexionar sobre la condició humana i el paper de la violència en les societats prehistòriques i l'actual. Estranyament, els atemptats de l'11-M de 2004 tenen poca repercussió; Ayán, intenta explicar-ho com un fenomen d'autoregulació d'una societat que vol superar l'episodi i decideix mirar endavant. La relació entre ideologia, política i pràctica arqueològica es posa en relleu confrontant el diferent tractament que reben els ossos de *Miguelón* o la pelvis *Elvis* i els ossos de les víctimes de la vesània feixista, els nostres veraders avis, assassinats als vorals i abandonats a les fosses, oblidats per l'amnistia de 1977, la manca de depuració de responsabilitat històriques i la insuficient *Ley de la Memoria Histórica*, 2007 (*Los huesos de la memoria*).

Però el tema al qual es dedica major atenció en els dos darrers blocs és a les vinculacions entre Altamira i la política autonòmica de Miguel Ángel Revilla i la família Botín (*El sabor de la tierra: Cantabria infinita, Revilla o la cueva de Alí Babá, ¿Cómo nos repartimos el botín?*).

Tret d'algun exabrupte als presidents Rodríguez Zapatero i Rajoy, Miguel Ángel Revilla és l'únic polític que té protagonisme en el llibre. Líder del Partido Regionalista de Cantabria arribà a la presidència càntabra l'any que el llibre es posà a la disposició del públic, 2003. No es tracta sols d'un polític populista; avui el nen de les Anxoves —per adoptar-les com a regal institucional—, és un fenomen mediàtic, un tertulià provocador habitual en les plataformes televisives privades més importants, un pur representant de la política-espectacle. Les històries de corrupció a la seva administració encara no han fet forat i ningú recorda el seu passat franquista al Sindicat Vertical, poc anys abans de la mort del dictador. La seva política cultural i turística ha afavorit el procés identitari càntabre, mitjançant l'exaltació del vessant mític del país, la Cantàbria ancestral, a través d'iniciatives com *Descobreix Cantàbria infinita*, presentada a Madrid pel president Revilla el 2010 i promocionada en 24 centres del Corte Inglés amb notable èxit —reflexit al llibre de visites— a diferència de l'*Any jubilar Lebaniego*, operació nacionalcatòlica a l'estil dels xacobeos galaics, que apareix esmentada únicament dues vegades. L'administració pública es converteix en una mena de turoperadora, però el missatge (destí ocult i únic, experiència, sentits, persones) arriba. Les seves apostes fortes autonòmiques han estat el Zoo-parc de

Cabárceno i la Cova del Soplao, que amb Altamira formen la tríada del turisme familiar. Pel que fa a la cova i museu, que sovint els visitants assignen al seu govern, malgrat correspondre la seva titularitat i gestió al Govern d'Espanya, Revilla va protagonitzar el 2010 un episodi anecdòtic, però il·lustratiu: l'intent d'invitar a Obama a visitar la cova, llavors tancada; al llibre es recull amb ironia i es denuncien els privilegis dels VIP, però el líder regionalista no surt del tot malparat. Però la proposta més "intelligent" ha estat recentment la de Francisco Martín, conseller d'Innovación, Industria, Turismo y Comercio del seu govern: treure a subhasta un nombre limitat d'entrades, a més de les que s'ofereixen per sorteig, com a forma d'obtenir recursos, que grans milionaris estarien disposats a pagar, i atraure inversors en turisme cultural. En l'actualitat, des de febrer de 2014, es permet l'accés controlat experimental de 5 persones a la setmana, triades els divendres per sorteig entre els visitants, més dos guies acompanyants; la visita dura 37 minuts, només vuit es dediquen a la sala dels Policroms, i s'efectua d'acord amb un protocol d'indumentària, recorregut i il·luminació.

El títol de l'apartat *¿Cómo nos repartimos el botín?* el dona un signant del llibre de visites. El cost social de la crisi es fa evident a partir de 2009 i explota contra els bancs i les retallades, reivindicant el patrimoni com un bé comú i exigint més diners per recerca i cultura. Altamira sembla terreny abonat per carregar contra hipoteques, desnonaments i entitats financeres: el Banco Santander és una de les que més s'ha enriquit amb la recessió i exerceix com a mecenes omnipotent a glòria pròpia. Molts visitants es despatxen a gust. Ana Patricia Botín-Sanz de Sautuola, actual presidenta del banc i filla d'Emilio Botín, és besneta de María Faustina Sanz, la nena de 9 anys que cridà l'atenció del seu pare mostrant-li els "bous" al sostre. Quan Xurxo Ayán acabava el llibre, s'estava rodant a Santander, Comillas i Santillana del Mar la pel·lícula *Altamira*. La família s'ha abocat a enaltir el llinatge i el seu rebesavi, finançant-la a través de la productora Morena Films de Lucrecia Botín, cosina de Patricia i rebesneta de María. El film, conduït per Hugh Hudson (2016), s'ha estavellat en taquilla, malgrat el prestigi del director, un guió acceptable, sense gaires concessions a la galeria, però mancat d'èpica i nervi, la presència d'Antonio Banderas i la música de Mark Knopfler. L'equip de rodatge no va filmar a la cova, cosa que sí ha pogut fer José Luis López Linares, també de la mà de Morena Films, per enregistrar el documental *El mestre d'Altamira*, encara no estrenat, seguint els passos de Werner Herzog (2010), *La cova dels somnis oblidats*, a Chauvet. Poc abans RTVE (*Crónicas TV2*, juny 2014) va rebre l'encàrrec de gravar el documental *Altamira, la importància del original*, títol prou explícit sobre la intenció de justificar l'obertura de la cova. En els dos casos, s'ha fet menció de la utilització de la més moderna tecnologia en il·luminació, llum freda, per no perjudicar les pintures; els nostres coneixements tècnics al respecte són menys que zero, però no deixen de sorprendre'ns "les garanties": la calor és, òbviament, dolenta, però els microorganismes que afecten el panell principal són fotòtrofs, és a dir, els alimenta sobretot la llum.

Les conclusions —*Valoración final*— de *Altamira vista por los españoles* resulten decebedores, afegeixen poc o res al que ja s'ha dit i semblen acabades amb presses, sense connectar amb el molt més ample i ambiciós projecte del qual l'estudi de Xurxo Ayán forma part i l'actual règim de visites, pla d'accessibilitat, al qual ha donat suport.

Per començar, no semblen venir al cas la comparació amb *Las cartas de la Pirenaica*, ni les referències a la sagnant repressió de la vaga obrera de Vitoria-Gasteiz (1976), amb Manuel Fraga Iribarne comandant les forces de l'ordre com a ministre de Governación, o la lluita veïnal del barri de Gamonal (Burgos 2014), per reivindicar el llibre de visites com "la manifestación más creíble del valor social de Altamira" (pàg. 210); ni per denunciar "El mantenimiento de enfoques que obvian el desarrollo del turismo cultural, que trivializan el interés de la ciudadanía por adquirir conocimiento, que autoafirman el saber especializado, académico y erudito, que gestionan unilateralmente el patrimonio arqueológico que es de todos" (pàg. 210); ni per reivindicar aquesta "escritura efímera", espontània, natural i franca com els grafitis urbans, el llibre, com "un proyecto colectivo, creado por muchísimas personas al largo de once años" (pàg. 210). I diem això, reconeixent el valor com a document històric i el canvi de la nostra percepció a mesura que avançàvem en la seva lectura. La ciutadania, efectivament, "s'interessa per i estima el seu patrimoni. S'emociona amb els seus avantpassats i s'implica en la preservació d'aquest llegat per als seus fills i néts" i el futur de l'arqueologia, de la gestió del patrimoni, de la connexió passat-present rau a reconèixer-lo i reorientar l'acció en conseqüència.

De Gamonal salta directament a Altamira i, concretament, al debat obert sobre la gestió de la cova. En una cantonada del quadrilàter, professores i professors del Departamento de Prehistoria de la Universidad Complutense de Madrid i la Declaración enviada a la UNESCO.³ Cal saber que la Junta del Instituto de Historia del CSIC aprovà adherir-se sense reserves al document. En ell, s'adverteix de l'amenaça que significa l'obertura de la cova pel risc que suposa la presència humana i la il·luminació associada; es denuncia, tant l'encàrrec d'un segon estudi "a la carta" —després de rebutjar-ne un d'anterior del CSIC, efectuat entre 2002 i 2012 liderat per Cesareo Sáiz Jiménez, els resultats del qual s'havien publicat a *Science* 2011—, com l'elecció de l'enginyer Gaël Guichen per partidista i poc qualificada, així com la pressió de les autoritats autonòmiques a través del Patronat d'Altamira; es defensa la rèplica, autèntic facsímil, com la millor opció, que, òbviament, es devaluaria amb l'obertura de l'original, i, finalment s'apel·la als criteris de la UNESCO i a actuacions recents com la de Chauvet.

A la cantonada oposada hi ha el segon estudi esmentat, encarregat pel Ministeri, Programa de Investigación para la conservación Preventiva y Régimen

3. Declaració del Departament de Prehistòria de la Universitat Complutense de Madrid. <<https://prehistoriaucm.files.wordpress.com/2015/03/conservacion-altamira-1.pdf>>.

de Acceso a la Cueva de Altamira, 2012-2014,⁴ dirigit per Gaël de Guichen, conseller del Centre Internacional d'Estudis per la Conservació i Restauració de Béns Culturals (ICCROM), amb 26 investigadors/ores i més de 30 col·laboracions professionals al darrere. El programa està estructurat en 6 subprojectes interrelacionats: 1. Control del biodeteriorament, 2. Seguiment ambiental, 3. Conservació del suport i la policromia, 4. Accessibilitat, 5. Valor social i 6. Comunicació i memòria. El cinquè, "Valor Social de Altamira" —des d'ara VSA— el va assumir l'INCIPIT, del mateix CSIC; en són responsables Felipe Criado i David Barreiro i ha comptat entre els seus membres amb Xurxo Ayán. Però, en les conclusions, el combat no té lloc i l'autor finta i es limita a llançar algun directe a l'aire: "En los tiempos que corren ya no se puede únicamente hacer preguntas a los bisontes", "la gente también cuenta", "una cueva que es patrimonio público, no lo olvidemos", "se mantiene un modelo dirigista en el cual los técnicos y académicos acaparan toda autoridad a la hora de gestionar un bien patrimonial" (sic!), (pàg. 213) i proclamar-se de nou defensor d'una arqueologia social i crítica que "intenta dar voz a esa gente del común que demuestra tener un gran sentido común a la hora de analizar el actual modelo de gestión que impera en el Museo de Altamira", recuperant "esas voces subalternas que casi nunca son escuchadas por los académicos y los políticos. Con estas reflexiones populares..." (pàg. 214).

No es parla d'altres iniciatives ministerials justificadores de l'obertura que es desenvolupen paral·lelament al projecte, cas dels documentals ja al·ludits. S'afirma que l'arqueologia i la museologia són pràctiques polítiques —i no ho posem en dubte—, però, si més no, resulta cridanera la insistència en la defensa dels "oblidats", "les veus subalternes", contraposada al suposat poder de tècnics i acadèmics i a un model elitista de gestió, quan l'equip del qual forma part l'autor treballa per encàrrec —ja no diem a la carta— del Ministeri, a gust i satisfacció del Patronat d'Altamira i del govern autonòmic, i el rei Felip VI ha concedit la *Medalla de Oro al Mérito en las Bellas Artes* a Gaël de Guichen. Perquè aquest és l'objectiu del Programa i del VSA, fer possible la "tercera vida" d'Altamira, la de la recuperació per a la vida social, superant les dues anteriors, l'ús originari com a hàbitat prehistòric i l'etapa caracteritzada per un deficient model de gestió patrimonial. Dit sense eufemismes, l'objectiu és aconseguir combinar accés i conservació i obrir de nou la cova al públic, d'acord amb el Pla de Conservació Preventiva.

L'estat de salut de la cova i les pintures i si s'han d'assumir o no riscos en sotmetre-la a un règim de visites, queda fora de l'àmbit del llibre, però, òbviament, és clau en la presa de decisions. Salta a la vista que s'ha menystingut l'informe dels estudis efectuats pel CSIC durant 10 anys, entre 2000 i 2011, i es recuperen algunes de les conclusions, més optimistes, de l'estudi coordinat entre 1980 i 1983 per

Eugenio Villar (Universidad de Cantabria), a partir del qual s'establí el règim de visites fins 2002, quan va ser tancada en detectar-se activitat microbiològica (fongs). El seguiment i estudi efectuat durant poc menys de 2 anys en el marc del Programa dirigit per Gaël de Guichen, considera la cova com "un lloc on la naturalesa és qui decideix", que el deteriorament, molt lent, de les pintures forma part de l'evolució natural de la cova i es tradueix principalment en la pèrdua de pigments per rentat de l'aigua de les filtracions i dissolució del suport. El poc temps de seguiment dels efectes de la presència humana i la llum associada i l'absència de debat —almenys fet públic— de les conclusions de l'estudi esmentat del CSIC, és més que evident.

Tornant al llibre, les conclusions no es treballen conjuntament amb les del VSA, ni amb les dels altres subprojectes, incloses en l'Informe Final del Programa (cf. nota 4), que es va donar a conèixer l'agost de 2014; i hauria estat bé fer-ho. VSA també estudia la repercussió d'Altamira en la xarxa, en els mitjans, en l'escola i aporta una anàlisi sociològica i el llibre de visites, com reconeix l'Informe Final, és utilitzat per una part del públic que no és representativa de la totalitat. No hi ha, per això, part propositiva, però sí un missatge repetit de manera incansable i que pretén argumentar-se des de les opinions deixades al llibre de visites: "Sense apropiació (ús) del patrimoni, aquest perd la seva raó de ser". La divisa de la posició contrària podria ser: "El patrimoni no és només un bé a gaudir; també és una herència a transmetre". Des del nostre punt de vista, la primera, en una lectura ingènua, és una bajanada del tipus de "només és patrimoni allò que la societat reconeix com a tal", però que, si es porta a l'extrem, pot desactivar tota la legislació i normatives de protecció del patrimoni amb conseqüències desastroses. Per altra banda, el llibre de visites permet una lectura contrària tan o més evident: el públic entén que la cova és un llegat, herència de generacions futures, accepta que es tanqui, es resigna a la neocova i entén que siguin especialistes els que prenguin o informin les decisions. Malgrat manifestar la decepció que suposa no poder veure l'original, rebutja amb molta més energia la massificació, la sobreexplotació i la seva repercussió sobre la qualitat de la visita.

La participació de la població local en la gestió de qualsevol bé patrimonial és clau per a la seva socialització. Però la realitat i el concepte d'arqueologia comunitària i d'empoderament s'han generat en contextos molt diferents i traslladar el model provoca, com a mínim, "extrañamientos" i excessos verbals. Per a començar, hi ha comunitat local a empoderar? Quina és la comunitat d'Altamira? Les poc més de quatre mil persones censades a Santillana del Mar? La població de Cantàbria? Els milions de persones de totes les nacionalitats que la visiten? L'heterogeneïtat i la relació puntual i esporàdica, pròpia del públic de pas, amb la cova-museu són la principal característica del que Xurxo Ayán anomena col·lectiu altamirà i implicar-lo en la gestió, difícilment pot anar més enllà de consultar, recollir suggeriments, exigències i incorporar-les al funcionament. Si es fa bé, ja és molt.

4. Programa de Investigación para la conservación preventiva y régimen de acceso de la cueva de Altamira (2012-2014), vol. 1, Informe Final. <<http://ipce.mcu.es/portada/destacado68.html>>.

Som conscients que el debat de fons difícilment es resol intentant equilibrar ús i conservació per la via pragmàtica, però si la conservació és el mitjà, l'ús no pot ser la fi, si no és sostenible; odiosa paraula que, en aquest cas, vol dir, garantir el gaudi a les futures generacions com a patrimoni de la humanitat i recórrer a les rèpliques, això sí, rigoroses, comprensives, integrals, sempre que sigui necessari. En casos

excepcionals, la preservació pot arribar a ser un fi en si mateix i Altamira i Chauvet ho són.

Pd. Quan ja teníem en cartera ressenyar el llibre, arribà la notícia de la mort en tràgic accident de cotxe de José Antonio Lasheras, director del Museo de Altamira des de 1991. Serveixin aquestes línies com a record i reconeixement de la seva feina per part de la *Revista d'Arqueologia de Ponent*.

Emili Junyent
ejunyent@historia.udl.cat